

تذکره از خطاطان آذربایجان
توسط استاد آقا

الله الرحمن الرحیم

۱۳۸۱ / ۱۱ / ۳۰

دانشگاه یزد

مجتمع علوم انسانی

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

انجمن تخصصی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

موضوع:

مقایسه اسکندرنامه منثور

با

اسکندرنامه نظامی

استاد راهنما: دکتر محمدعلی صادقیان

استاد مشاور: دکتر محمدکاظم کهدویی

پژوهش و نگارش: ناهید نصرآزادانی

تابستان ۱۳۷۹

۴۵۷۱۹

خدایا جهان پادشایی تراست
زما خدمت آید خدایی تراست
پناه بلندی و پستی تویی
همه نیستند آنچه هستی تویی
همه آفریدست بالا و پست
تویی آفریننده هر چه هست

«نظامی»

تقدیم به پدر و مادر عزیزم

آن آموزگاران فداکاری و گذشت

و به همسر مهربانم

آن هم پیمان صبور

و به خواهران و برادریم

آن همراهان دیرین

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

قبل از هر چیز، وظیفه خویش می‌دانم از کوششها و رهنمودهای بسیار ارزنده استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر محمدعلی صادقیان که با همت و صبری توصیف‌ناپذیر، بنده را در کلیه مراحل تحقیق و تدوین این پایان‌نامه یاری نموده و مرا رهین منت خود قرار داده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از استاد محترم مشاور، جناب آقای دکتر محمدکاظم کهدویی که با نظرات ارزنده خود، موجبات تکمیل و بارورتر شدن این تحقیق را فراهم آوردند، صمیمانه سپاسگزارم.

همچنین از زحمات استادان عالیقدر، آقایان دکتر غلامرضایی و دکتر بهداد که در طی این سالها از محضرشان استفاده‌های فراوان کرده‌ام، تشکر و قدردانی می‌کنم. از استادان ارجمند گروه ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان که طی سالهای کارشناسی، پیوسته از الطاف و محبت‌های ایشان سود جست‌ه و در محضرشان توشه‌ها اندوخته‌ام، تقدیر و تشکر می‌کنم.

از خانواده گرامیم و همسر آقای احمدرضا طحانیان که پیوسته اسباب دلگرمی و تشویق مرا فراهم آوردند، بی‌نهایت سپاسگزارم.

پیشاپیش گرم‌ترین سپاسهای خود را نثار بزرگوارانی می‌کنم که در این پایان‌نامه به دیده لطف و عنایت می‌نگرند و مرا از نقد و نظر خویش بهره‌مند می‌سازند.

و من ا... التوفیق.

حوزه معاونت آموزشی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

صورتجلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: ماجد ناصر آزادانی
 رشته: زبان و ادبیات فارسی
 عنوان پایان نامه: مطالعه اسکنده زبانه مشهور "نابا" از اسکنده زبانه نظامی
 استاد راهنما: دکتر محمد علی صابری
 استاد مشاور: دکتر محسن کاظمی
 منخصص و صاحب نظر از دانشگاه یزد: دکتر مهرداد ملک شایسته
 منخصص و صاحب نظر (استاد مدعو خارج از گروه): دکتر عباس مرطانی
 نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه: سید محمد میرزایی

امتیازات بدست آمده (بر اساس ماده چهار آئین نامه آموزشی) به شرح زیر می باشد.

- ۱- اهمیت نظری، توسعه ای کاربردی موضوع تحقیق: امتیاز از ۱ تا ۲۰ ..... ۱۷
- ۲- میزان انطباق محتوی با عنوان پایان نامه: امتیاز از ۱ تا ۲۰ ..... ۱۴
- ۳- نحوه ارائه، کیفیت دفاع و چگونگی پاسخگویی به سئوالات: امتیاز از ۱ تا ۲۰ ..... ۱۹
- ۴- کیفیت تجزیه و تحلیل و انسجام مطالب: امتیاز از ۱ تا ۲۰ ..... ۱۹
- ۵- اهمیت نتایج بدست آمده از لحاظ نظری، توسعه ای، کاربردی: امتیاز از ۱ تا ۲۰ ..... ۲۷
- ۶- نحوه نگارش: امتیاز از ۱ تا ۲۰ ..... ۲۷

دفاع از پایان نامه مورد تأیید هیات داوران فرار گرفت و با نمره ۱۸ به عدد ..... و امتیاز ۱۸ به تصویب رسید.
به حرف ه به عدد ۱۸ به عدد ۱۸ به عدد ۱۸

امضاء هیات داوران
 ۱- [Signature]
 ۲- [Signature]
 ۳- [Signature]
 ۴- [Signature]
 ۵- [Signature]

تاریخ دفاع ۱۳۷۹/۴/۲۳

مدیر گروه بیرا ... حجابی
۵ حجابی

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
	خلاصهٔ پایان نامه
	بخش اول
۴-۵	کلیات.....
	بخش دوم
۴-۲۳	زندگی نامه.....
۷	الف) خلاصه‌ای از زندگی نامهٔ اسکندر به روایت مورخان.....
۸	۱- نام و نسب.....
۱۲	۲- کودکی و جوانی اسکندر.....
۱۴	۳- مرگ فیلیپ و جانشینی اسکندر.....
۱۵	۴- اوضاع ایران قبل از حمله اسکندر.....
۱۶	۵- حملهٔ تاریخی اسکندر به ایران.....
۱۷	۶- تسخیر سارد.....
۲۰	۷- تسخیر تخت جمشید.....
۲۱	۸- مرگ داریوش.....
۲۳	۹- رفتن اسکندر به مشرق زمین و پایان کار او.....
۲۵	ب) زندگی نامهٔ اسکندر به روایت متنهاى مورد مقایسه (منثور و منظوم).....
	بخش سوم
۳۵-۵۶	معرفی متنهاى مورد مقایسه.....
۳۵	الف) معرفی اسکندر نامهٔ منثور.....

- ب) مأخذ و منشأ اسکندرنامهٔ متشور..... ۴۱
- ج) معرفی اسکندرنامهٔ منظوم نظامی..... ۴۴
- د) مأخذ و منشأ اسکندرنامهٔ منظوم..... ۵۲

بخش چهارم

- اسکندر در گذرگاه تاریخ..... ۵۸-۹۱
- الف) اسکندر و ذوالقرنین..... ۶۰
- ب) خضر و اسکندر، چهرهٔ اسطوره‌ای اسکندر در ادبیات فارسی..... ۷۵
- ج) اسکندر و «دارای هخامنشی»..... ۸۴

بخش پنجم

- مقایسهٔ اسکندرنامهٔ متشور با اسکندرنامهٔ نظامی..... ۹۳-۱۹۲
- الف) مقایسهٔ دو متن از نظر موضوع..... ۹۳
- ب) مقایسهٔ دو متن از نظر نامها و شخصیتها..... ۱۳۵
- ج) مقایسهٔ دو متن از نظر شیوهٔ داستان‌پردازی..... ۱۴۱
- د) مقایسهٔ دو متن از نظر حوزهٔ جغرافیایی داستان..... ۱۴۵
- و) مقایسهٔ دو متن از نظر توصیف‌ها (با توجه به عناصر بلاغی)..... ۱۵۱
- ه) مقایسهٔ دو متن از نظر وجود عناصر عامیانه..... ۱۸۱
- منابع و مأخذ..... ۱۹۳

خلاصه پایان نامه

موضوع این پایان نامه، مقایسه اسکندرنامه مثنوی با اسکندرنامه نظامی است. اسکندرنامه مثنوی متنی است که به نظر مصحح متن، آقای ایرج افشار، تصنیف آن مربوط به پس از سال ۴۲۱ و پیش از پایان قرن هشتم هجری است.^(۱) نسخه خطی این کتاب نزد آقای سعید نفیسی موجود بوده و برای اولین بار توسط مرحوم ملک الشعرای بهار در سبک‌شناسی نثر معرفی گردیده است. این کتاب که به احتمال زیاد از عربی به فارسی ترجمه شده، مأخذ روایاتش از وهب بن منبه است.^(۲)

کتاب دارای انشایی زیبا و فصیح است؛ اما گردآورنده یا مترجم آن معلوم نیست؛ زیرا نسخه‌ای که در دست است، اول و آخر ندارد و در لابلای کتاب نیز ذکری از نام او نشده است. نام کاتب کتاب گویا، عبدالکافی بن ابی البرکات بوده است.^(۳) در این کتاب داستان اسکندر با شاخ و برگها و افسانه‌های زیادی به زبانی ساده و بیانی گیرا نقل شده است؛ در حالی که اسکندرنامه نظامی منظومه‌ای است که در آن داستان اسکندر به زبان شعر با انواع آرایه‌های لفظی و معنوی آراسته گردیده و نظامی هم در سرودن منظومه خود بی توجه به متن مثنوی اسکندرنامه نبوده است.

موضوع کلی این تحقیق، بیان خلاصه‌ای از زندگی نامه اسکندر به روایت مورخان، توضیح مفاهیمی چون ذوالقرنین، خضر و دارا و بیان رابطه آنها با شخصیت اسکندر است. همچنین بیان چهره اسطوره‌ای اسکندر در شعر فارسی، معرفی هر یک از متنهای مورد مقایسه به اختصار، بیان منشأ و مأخذ آنها که هر کدام به طور جداگانه آورده شده و در پایان مقایسه هر دو متن از جنبه‌های مختلف: (موضوع، اسمها، شخصیتها، شیوه داستان‌پردازی، حوزه جغرافیایی داستان، توصیفها «با توجه به عناصر بلاغی» و وجود عناصر عامیانه در هر دو متن) صورت گرفته است.

۱- افشار، ایرج: اسکندرنامه، بنگاه نشر و ترجمه کتاب، تهران ۱۳۴۳، مقدمه اسکندرنامه، ص ۲۳.

۲- همان، ص ۴۹۶.

۳- همان، ص ۲۱۹.

بخش اول

کلیات

الف) موضوع رساله

ب) تعریف موضوع

ج) هدف تحقیق

د) فرضیه

و) پیشینه تحقیق

کلیات

الف) موضوع پایان نامه

موضوع این رساله مقایسه اسکندرنامه منشور با اسکندرنامه نظامی از جنبه‌های مختلف است که در آن به بررسی موضوع، اسمها، شخصیتها، شیوه داستان‌پردازی، حوزه جغرافیایی داستان، توصیف‌ها (با توجه به عناصر بلاغی) و وجود عناصر عامیانه در دو متن و ... پرداخته شده است.

ب) تعریف موضوع

قرنهاست که حدیث اسکندر و اخبار جهانگشایی‌های او، موضوع کتابهای تاریخ است و به شکل داستان، در آثار ادبی نمود پیدا کرده است؛ حتی به عقیده اکثر مفسرین و مورخین مسلمان، کسی که در کتاب آسمانی ما، یعنی قرآن کریم به نام ذوالقرنین از وی یاد شده، مراد اوست. اسکندر به سبب جهانگیری سریع و شهرگشاییهای زیاد، هول و هراس در دل مردم جهان افکند و از همان زمان خود شهرت گرفت؛ بدان اندازه که اخبار عجیب و عقاید غریب درباره وی رواج یافت و بدان حد رسید که خرق عادات بدو نسبت دادند و نامش را با اولیا و انبیا آوردند.

این گونه اخبار و افکار پس از گذشت قرن‌ها در میان ملل مختلف، رنگ و صبغه محلی و بومی به خود گرفت و زندگی و چهره اسکندر در هر سرزمینی مطابق میل ساکنان آن دیار تعبیر و تفسیر می‌شد؛ به همین سبب روایاتی که درباره زندگی اسکندر نقل شده، متفاوت و دگرگون است. سراینندگان و نویسندگان بلند مرتبه هم این قصه پرآوازه را به صورتهای متعدد و با روایات مختلف در آثار منظوم و منشور فارسی مندرج ساخته‌اند و هریک از آنها از مأخذی قدیم در پرداختن اثر خود الهام گرفته و مطابق ذوق و اندیشه خود شاخ و برگهایی بر آن افزوده‌اند.

ج) هدف تحقیق

از جمله اهداف این تحقیق بررسی میزان تشابهات و مغایرت‌های دو متن (اسکندرنامه نظامی و اسکندرنامه منشور) است و همچنین بیان ارزش و اهمیت هر یک از متنها، نحوه بیان شخصیت مذهبی اسکندر در دو متن و اینکه نظامی تا چه میزان در سرودن اسکندرنامه منظوم از متن منشور استفاده کرده است.

د) فرضیه

از جمله فرضیات در این تحقیق موارد ذیل است:

- سیمای اسکندر از نظر تاریخی با آنچه در شعر نظامی آمده، مشترکات و تفاوت‌هایی دارد.
- اسکندر در طی قرون و اعصار چهره اسطوره‌ای به خود گرفته است.
- توصیفات نظامی لطفی خاص به داستان اسکندرنامه داده و آن را از داستانهای منشور ممتاز ساخته است.

و) پیشینه تحقیق

تاریخچه تحقیق درباره شخصیت اسکندر به شرح زیر است:

- ۱- «اسکندر در شاهنامه و اسکندرنامه» که پایان نامه کارشناسی ارشد آقای داوود پردوست در دانشگاه تهران است.
- ۲- «بررسی و تحقیق در اوضاع اداری و سازمانهای کشوری و لشکری ایران باستان از مادیها تا اسکندر» که پایان نامه کارشناسی ارشد آقای محمد حمیدی در دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی دانشگاه تهران بوده است.
- ۳- «تحقیق درباره موقیّت اجتماعی و رفع آیین زرتشتی در عصر هخامنشیان دوران اسکندر و سلوکیان و عصر اشکانیان» که پایان نامه کارشناسی ارشد خانم شهرزاد نیاکان در دانشکده

ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران بوده است.

همچنین دو پایان‌نامه هم در مقطع دکتری نوشته شده که موضوع آنها مربوط به اسکندر و اسکندرنامه است که یکی تحت عنوان «اسکندر و ادبیات ایران» نوشته دکتر سیدحسن صفوی و دیگری «تحلیل آثار نظامی گنجوی» نوشته دکتر کامل احمدنژاد، به صورت کتاب چاپ شده است.

البته باید گفت تحقیقی که اینجانب انجام داده، در نوع خود ابتکاری است و آنگونه که در «فرضیه پایان‌نامه» اشاره شده، بررسی ویژگیهای لفظی و معنوی (محتوای) «اسکندرنامه نظامی» و «اسکندرنامه مثنوی» است و در واقع مقایسه کامل این دو اسکندرنامه است.

بخش دوم

الف) خلاصه‌ای از زندگی نامه اسکندر به روایت مورخان

۱- نام و نسب

۲- کودکی و جوانی

۳- مرگ فیلیپ و جانشینی اسکندر

۴- اوضاع ایران قبل از حمله اسکندر

۵- حمله تاریخی اسکندر به ایران

۶- تسخیر سارد

۷- تسخیر تخت جمشید

۸- مرگ داریوش

۹- رفتن اسکندر به مشرق زمین و پایان کار او

ب) زندگی نامه اسکندر به روایت متنهای مورد مقایسه

الف) خلاصه‌ای از زندگی نامه اسکندر به روایت مورخان

قرنهاست که آوازه بلند نام اسکندر همانند هجوم وحشیانه مغول و حمله تاریخی و ویرانگر چنگیز و تیمور، پیوسته ذهن و اندیشه هر ایرانی علاقه‌مند به تاریخ ایران را به خود مشغول داشته است.

اسکندر که در مدتی اندک، دولت با عظمت هخامنشی و تمدن درخشان آن را محو نابود ساخت، نامش بعدها در تمامی ادوار، در کتب تاریخ به ثبت رسید. در مورد جهانگشایی‌های وی کتابها و منظومه‌های بسیاری به نظم و نثر به جای مانده و همواره از وی به عنوان اسطوره جنگ و پیروزی و تلاش برای دست‌یابی به آب حیات و زندگی جاوید یاد شده است.

اسکندر در طول تاریخ، برخلاف چنگیز و تیمور، هرگز چهره‌ای خون‌آشام و وحشی به خود نگرفت. عوامل بسیاری دست به دست هم دادند تا اسکندر در میان ایرانیان نه تنها چهره‌ای منفور نیافت، بلکه از او قهرمانی ساختند و خاطره کشورگشاییها و اعمال شگفت او را تا حد افسانه پیش بردند و گاهی نیز همچون پیامبری او را متجلی ساختند. همین سخنان بی‌اساس و گزافه و دروغ، سالیانی دراز است که زبان به زبان نقل می‌شود و هر نسلی با شاخ و برگهایی تازه آن را می‌خواند.

براستی بعد از گذشت قرن‌ها هنوز اسکندر چهره‌ای ناشناخته مانده و هاله‌ای از ابهام اطراف او را گرفته است و امروزه هنوز بروشنی و آشکاری نمی‌توان شخصیت و زندگی‌نامه دقیقی از او به دست داد؛ ولی نگارنده با بررسی آثار متعدد درباره این شخصیت کوشیده است تا آنجا که ممکن است چهره او را از ابهام بیرون آورد و طی یک فصل، زندگی نامه مختصری از اسکندر به رشته تحریر در آورد.

از آنجا که همواره نام این جهانگشای تاریخ با کلمه مقدونی همراه است، ابتدا بخشی مختصر درباره موقعیت جغرافیایی «مقدونیه» که اسکندر منسوب بدانست، از فرهنگ معین